

Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

МАСКА У ЈЕЗИКУ И КУЛТУРИ

1. У РСАНУ лексемом *маска* означава се „предмет од обојеног картона, платна или неког другог материјала у облику људског лица, животињске главе и сл., с отворима за очи, који се ставља преко главе, лица или дела лица (обично приликом карневала, на маскенбалима, забавама и сл.)” и даље „уопште оно што се ставља преко лица да би се сакрио прави изглед, избегло препознавање” (РСАНУ, XII, 1984, 162, знач. 1а). Лексема *маска* означава такође маскирану особу, „машкару”.

Као посебно значење које лексема *маска* има даје се „нарочита направа, уређај или штит, повез и сл. који се ставља на лице одн. уста или очи као заштита од отровних гасова, инфекције, хладноће, прејакe светлости, могућих повреда” (знач. 3а).

Из дефиниција у први план јасно избијају функције маске – у првом случају то је функција прерушавања, а у другом функција осигурања заштите коју маска треба да пружи. По функцији се јасно разликују ова два типа, што има свој одраз на језичком плану.

Кад је реч о заштитној маски, колокације показују да се маска понаша као одевни предмет (нпр. капа, шешир), па се тако *маска ставља, носи и скида*. Данас, у време пандемије, актуелно је упозорење које гласи: „обавезно ношење маске”. Ова *маска се скида* у ситуацијама у којима ношење маске није неопходно.

За разлику од заштитне маске, маску прерушавања навлачи особа која тиме мења идентитет, постаје друга личност, често и у некој другој, измењеној стварности.¹

¹ Уп. М. Црњански, *Маска* (поетична комедија), Суматра, Београд, 2020. *Глумица* (комедијант) „уђе с малом маском на очима”:

Скидање маске некада може имати драматичан исход, што се изражава фразеологизмом *маске су пале*. Навешћемо пример из *Сатирикона*²:

Али кад комедију одглуме, тад глумцима сместа
паде и маска и тад прави им се сагледа лик (88).

На шта се мисли под сагледавањем правог лика, види се из коменара којим су пропраћени ови стихови и којима се упућује на одговарајуће место код Лукреција:

„Истина изрони гола са дна срца: маска је пала,
остаје стварност” (*О природи ствари*, III, 55 и д.)
(*Сатирикон*, 265).

Овај израз постао је омиљен у политичком жаргону – *маске су пале* „оно што је само представљано као истина престаје да важи, лаж је разоткривена”. Понекад је сам чин разоткривања агресиван, уп. *здерати* (коме) *маску с лица* – „открити чије намере, праву природу, карактер и сл.”

Нису све маске на историјскокултурном плану везане искључиво за сценска извођења, мада су за наше разматрање баш оне од значаја. Маске се препознају на пећинским цртежима још у доба палеолита; маска је могла бити култна и обредна, са функцијом застрашивања али и изазивања смеха (гротескна, пародирана), али је у сваком случају задовољавала потребе културе друштва (Антонијевић 1997:81 и д.) Маска је реквизит универзалног карактера, и припада општој култури, а у српском језику реликт је културног наслеђа.

2. У српском језику реч маска представља позајмицу – вероватно фр. *masque* (које се одводи у вези с итал. *maschera* и *mascara*) за коју се каже да је непознатог порекла,³ и овом речи означава се и заштитна маска и маска – реквизит за прерушавање. За заштитну маску нема у језичкој пракси других назива, док за други тип маске постоје синоними, неки мање познати а неки у употреби и данас у српском (и хрватском) језику: *ларва*, *лутка*, *личина* (*личинка*), *образина*, *кринка*.

Прву групу занимљивих назива чине *ларва*, *лутка*, *личина* (*личинка*). Шта им је заједничко? Пре свега, њима се у зоолошкој терминологији означава одређени стадијум у развићу инсекта, уп. *ларва* – „телесни облик

Нећу да скинем маску, може неко доћи.
Оставите ми маску, молим вас...Vébé
не мичите се...ја не смем да пољубим тебе...
Хоћу да ме љубите, а ја да вам се дивим;
овако у маски, као да није на јави”. (82, 83)

²Петроније Арбитар, *Сатирикон* (превод с латинског, предговор и коментари Радмила Шалабалић), Artist, Београд, 2007.

³Уп. *Dictionnaire encyclopédique Quillet*, L-O, Paris, MCMLV, 3446.

(нпр. инсекта, неких водоземаца)...после лежења, који се по грађи знатно разликује од одрасле животиње” (нпр. гусеница из које ће се развити лептир и др.) (РСАНУ, XI, 1981, 231–232, знач. 1). Лексема *лутка* има као једно од значења – „телесни обик у фази развитка инсекта с потпуном метаморфозом (између ларве и развијеног инсекта), у коме организам добија свој дефинитивни облик, кукуљица” (РСАНУ, XI, 1981, 642, знач. 4а). И лексема *личина* (*личинка*) припада овој групи означавајући исто што и ларва – „инсект у фази развоја после лежења из јаја (до преображаја у лутку) када се по телесној грађи знатно разликује од одрасле животиње” (РСАНУ, XI, 1981, 513, знач. 1).

Оно што повезује све ове лексеме јесте значење привремености форме (телесног облика) који се њима означава, и који ће се преобразити, трансформисати у потпуно нову, другачију форму, „у нешто друго”.

Да ли представља случајност што се у семантичком потенцијалу ових лексема садржи и значење „маска”, или „маскирани играч, глумач”, а које нас овде интересује.

3. Историја значења ових лексема и етимолошке претпоставке веома су занимљиве и показују да се ове речи не могу посматрати изван културе. Према Скоку (1971–1973: II, 271) *ларва* је можда реч етруског порекла која стоји у вези са *Lar* (pl. *Lares*) „домаћа божанства” (а наставак *-ва* у *ларва* је предримски, предлатински). У Дивковићевом речнику латинског језика *larva* има значење: 1) „зли дух, покојник; страшила, сабласти (лар, лемур)” и 2) „кринка, образина”, глумачка ружна; придев *larvatus* значи „опчињен” (Дивковић 1990: 585).

Према О. Фрејденберг *ларве* су у римској традицији представљале „фигуре” које имају функцију глумца. Код Грка *ларве* се понашају слично еринијама, побеснелим менадама. Код Петронија у *Сатирикону* „ларве у облику скелета који игра... одлазе на богату трпезу где играју уз песму о смрти” итд. (Фрејденберг 1987:55)

У савременом језику *ларва* у значењу „маска” (и маскирани играч?) има квалификатор *застарело* (уп. РСАНУ).

Друга за нас интересантна лексема *лутка*, иако нема значење маске као посебно, такође припада овој групи: према Скоку, може се претпоставити прасл. облик **lotь*. Овај се облик поклапа са старорус. лутъкъ „*histrion*” и претпоставља се да је то примарно значење („играч, мимичар који нешто приказује”). Према РСАНУ *лутка* „дечја играчка”, садржи значење „фигура човека или животиње чијим се кретањем, игром управља (у луткарском позоришту, у лутка-филму и др.), марионета” (знач. 1б).

Говорећи о глумачким фигурама „ларвама”, О. Фрејденберг каже да су се у сценским извођењима „ларве” спојиле с „луткама”, тако да их видимо у истој функцији.

4. Посебну пажњу због постојећих етимолошких претпоставки захтева лексема *личина* (*личинка*) која у РСАНУ у значењу „маска, кринка, образаина” има такође квалификатор *застарело* (под *личина* упућује се на *личинка* (РСАНУ, XI, 1981, 512, знач. 2). Код Скока под одредницом *lik*² (слика, фигура) наводи се као аугментатив *ličina*, са ознаком русизам у значењу „Larve”; лексема *lik*² даје се са значењима: 1) *vultus, facies*; 2) форма; 3) изглед, физиономија једног лица (Скок 1971–1973: II, 300).

Пре него што размотримо етимолошке претпоставке у вези с лексемом *лик*, задржаћемо се на лексеми *образина*, као још једном синониму за маску.

У РСАНУ (XVI, 2001, 406) *образина* има значење „образ” (аугментатив) и „предмет обликован у виду људског лица, животињске главе и сл. којим се скрива лице...маска, кринка, крабуља; уопште оно што се ставља преко лица да би се скрио идентитет, избегло препознавање (знач. 2а).

Шта је заједничко за *личину* и *образину*?

Обе речи не само да означавају предмет с истом функцијом (маска која прекрива лице, која се ставља преко лица) него су, према претпоставци Трубачова, блиске и по начину на који су настале.

Према Трубачову обе речи представљају поствербалне творенице. *Личина* је по пореклу у вези с лексемама **likь* и **lice*. Трубачов полази од становишта да се **likь*, **lice* морају посматрати као изведене речи и одбацује раније претпоставке и тумачења која су ове речи доводила у везу са келтским, староирским, старопруским и др. (Траутман, Бернекер, Брикнер, Фасмер и др.). Он претпоставља да су **likь*, **lice* словенска образовања, изведенице са суфиксом *-k-*. На основу материјала из индоевропске поредбене синонимије види се да се појам и значење „лице” развило у разним језицима из појма „вид”, а такође „форма, образ”. Та је лексика обично девербативна, произведена од глагола са значењем „формовати”, конкретно ‘делати’”. Ово тумачење је веома важно јер успоставља везу с објашњењем које се даје за лат. *facies* „лице” < *facere*; чеш. *tvář*, пољ. *twarz* < **tvoriti* и за **образь* ‘формовати резбom’ < **obrězati*, **rězati*.

Трубачов наводи да образ у неким словенским језицима такође има значење „лице”; уп. у српском *образ-* „део људског лица између ока, носа, уста, браде и уха” (РСАНУ, XVI, 2001, 400, знач. 1а).

Утврђујући постојање овог паралелизма у настанку речи које означавају „лице” у латинском, и словенским језицима, као резултат извршене радње, деловања, Трубачов исти поступак претпоставља и за настанак лексема **likь*, **lice* преко појма ‘формовати л и т њ е м’, при чему је назив за лице, образ облик изведен од глагола **liti*. Веома је важно и запажање да значај културног значења „лито” и „литеиног формирања” треба сместити у врло давну словенску прошлост. Занимљиво је да Трубачов наводи и потврду која би ишла у прилог овоме из савременог руског језика

а то је израз *вълътий отец* који се може употребити да се означи да син веома личи на оца (ЭССЯ 1988: 77–78).

5. Ово се тумачење може односити и на примере из других језика који ма се изражава постојање великог степена сличности између детета (сина) и оца, а припадају врло старим митолошким представама о прокреацији.

У српском језику ово се значење изражава колокацијама *пљунути отац* (*испљунути отац*) у француском *c'est le père tout craché*, а слично је у енглеском, мађарском. Лексемама *пљунути* (*испљунути*) означава се избацивање телесне течности (пљувачке) из унутрашњости бића преко уста које у митолошком мишљењу има исту вредност као избацивање опходне течности при прокреацији (Мршевић-Радовић 2011).⁴

⁴ Према *Ријечнику симбола*, пљувачка представља излучевину чија је магијска снага двојака – с једне стране сједињавања и стварања, а с друге, растакања или уништавања. О томе сведоче бројни митови (Африка, Америка), према којима се јунаци рађају из пљувачке неког бога или полубога (РС 1983:519).

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1997:** Д. Антонијевић, *Дромена*, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 72.
- Дивковић 1990:** М. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, (reprint izdanja iz 1900), Naprijed, Zagreb.
- ЭССЯ 1988:** Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд (ред. О. Н. Трубачев), Москва, 1974–
- Мршевић-Радовић 2011:** Д. Мршевич-Радович, Митове за сврхестественото рождение: родственици и побочници („близки и странични роднини”), Езиковедски изследованија в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова, София.
- РС 1983:** Rječnik simbola (red. J. Chevalier, A. Gheerbrant), Zagreb.
- РСАНУ:** Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, 1959–
- Фрејденберг 1997:** О. М Frejdenberg, *Mit i antička književnost*, Prosveta, Beograd.